

RENATA GRZEGORCZYKOWA

Uniwersytet Warszawski

e-mail: grzegorczykowie@neostrada.pl

<https://orcid.org/0000-0003-0430-6683>

DZIEJE I ZNACZENIA WSPÓŁCZESNE SŁÓW
WŁASNY I WŁAŚNIE
W ŚWIETLE ICH POWIĄZAŃ ETYMOLOGICZNYCH

THE HISTORY AND CURRENT MEANINGS OF THE WORDS
WŁASNY AND WŁAŚNIE IN THE LIGHT OF THEIR ETYMOLOGICAL
INTERRELATIONS

ABSTRACT: The paper presents the history and the current state of the Polish words *własny* and *właśnie*. They originate from the Proto-Slavic **vold-ti* ‘to reign, to rule’ and **voldtb* (>**volstb*) ‘power’, as continuants of the PIE etymon **u₂al-* ‘strong, to prevail’. The original meaning of the adjective *własny* ‘to surrender, to yield to power’, ‘being subjected to sb’s rule’ evolved towards possessivity (‘possessed by sb’): *własny komuś* ‘belonging to this person’. After a Middle-Polish period of semantic instability, the adjective acquired a stable meaning ‘belonging to a given subject’, ‘connected with a given subject’ (only occasionally – with an object designated by other nominal phrase). e.g. *X ma własny dom* (‘X has got their own house’), *X ma własny pomysł* (‘X has got their own ideas’). In this respect, *własny* resembles the pronoun *swój*, although the two lexical items are by no means identical. *Właśnie* in turn, originally a gradable (*właśniej*) adverb meaning ‘exactly, precisely’ (e.g. *właśnie mówiąc* ‘precisely speaking’), after a Middle-Polish period of inconsistency, has evolved into an epistemic confirmatory particle meaning ‘indeed’, ‘really’, ‘truly’, cf. e.g. a quote from Stanisław Wyspiański’s “Wesele”: *A to Polska właśnie* (‘And this is what Poland is’).

KEYWORDS: Polish language history, etymology, semantics, historical semantics, possessivity, particle, pronoun *swój*

SŁOWA KLUCZOWE: historia języka, etymologia, semantyka, semantyka historyczna, posesywność, partykuła, *swój*

W szkicu tym chciałabym przyjrzeć się rozwojowi semantycznemu i właściwościom dwóch wyrazów, które dziś zajmują ważne miejsce w słownictwie i tekstach współczesnej polszczyzny. Należą do słów często używanych, pełniących ważne funkcje komunikacyjne. Warto więc prześledzić ich historię w powiązaniu z innymi wyrazami pokrewnymi etymologicznie, jak również przeanalizować ukształtowany stan współczesny.

1. Perspektywa etymologiczna

Oba analizowane wyrazy – *własny* i *właśnie* – należą do rodziny etymologicznej, w której skład wchodzi liczne słowa oznaczające ‘władzę’, a więc *władać*, *władza*, *władca* i in., wszystkie o postaci fonetycznej właściwej językowi czeskiemu. Są to historyczne bohemizmy, będące świadectwem wpływów czeskich w okresie przyjmowania chrześcijaństwa (por. Basaj i Siatkowski 2006). Odpowiednia postać rodzima, polska to *włodać*, zachowane do dziś w słowach *włodarz* i *włość* ‘to, co jest pod czyjąś władzą; posiadłość’. W staropolszczyźnie funkcjonowały równoległe obie formy: 1) *włosny*, *włosność*, *włosnie*, 2) *własny*, *własność*, *właśnie* i in.

Własny (i pochodne *właśnie*) kontynuuje, zgodnie z sugestią etymologów (por. SEJPBr), prasłowiańską formę przymiotnika **volstnъ* o znaczeniu ‘będący pod czyjąś władzą, podlegający czyjejś władzy, czyjemuś zarządzaniu, zgodny z ustaleniami władzy, prawa’, derywowanego od **volstъ* ‘władza’, a to od **voldъ*, *voldti* > *volsti* ‘panować, władać’.

Interesujące, że przywołana czynność ‘władania’ (motywująca analizowane słowa) stwarza też możliwość utworzenia struktury semantycznej czynnej, a więc nie: ‘podlegający władzy’, ale: ‘władający, panujący’. Istnienie takiej struktury potwierdza przymiotnik serbsko-chorwacki *vlastan* ‘posiadający władzę, władający’ (SEJPBr).

Słowiańskie wyrazy zawierające rdzeń **vold-* kontynuują pie. rdzeń **ual-*, *ual-d(h)-* o znaczeniu ‘być silnym’, który odnajdujemy także w łac. *valere* ‘być zdrowym’, *validus* ‘silny’.

Do omawianej rodziny etymologicznej należy także oboczny wobec przymiotnika *własny* przymiotnik *właściwy*, derywowany od tej samej podstawy (**volstъ* ‘władza’), z innym sufiksem, i pochodne od niego *właściwie* ‘jak należy, zgodnie z zasadami’ oraz *właściwość* ‘zespół cech przysługujących jakiemuś przedmiotowi’. SStp notuje przymiotnik *właściwy* (i substantywizowaną formę

właściwe w znaczeniu ‘własność’) zarówno w postaci czeskiej, jak i rodzimej (*włóściwy*, *włóściwe*), przypisując mu znaczenie ‘własny, a nie cudzy’ i uznając go za synonim przymiotników *włoszczy*, *włostny*, *własny*. Ta synonimiczność będzie utrzymywała się bardzo długo: jeszcze u Kochanowskiego mowa jest o *właściwych dziatkach* i *właściwych mężach*. Można sądzić, że wyrazy te (podobnie jak i przysłówki *właśnie/włóśnie*) są rodzimymi derywatami, powstałymi na gruncie polskim, a nie zapożyczeniami z *czeszczyzny*.

Oba przymiotniki (*własny* i *właściwy*), używane początkowo wymiennie, czego pozostałością jest do dziś synonimiczność derywatów *właściwość* i *własność* w znaczeniu ‘zespół cech charakterystycznych’, z czasem się różnicowały. Znaczenie *własności* jako ‘posiadania przedmiotu’ i ‘przedmiotu posiadanego’ jest już świadectwem utrwalania się znaczenia przymiotnika *własny* jako ‘będący obiektem czyjegoś posiadania’. Podobne przesunięcie metonimiczne: ‘władza’ > ‘obiekt władzy’, a następnie ‘obiekt posiadania’, widoczne jest też w słowie *włość* (częściej w liczbie mnogiej – *włości*) ‘majątek, posiadłość’ od **volstv* ‘władza’.

Etymologiczny punkt wyjścia pokazuje pierwotną bliskość znaczeniową poszczególnych wyrażen i wyznacza drogi ich dalszego rozwoju.

2. Dzieje słowa *własny*

Najstarsza forma tego przymiotnika, zapisana w SStp, a więc znana przed rokiem 1500, miała postać bezprzyrostkową: *włoszczy* ‘przynależny komuś’, ‘do kogoś należący’, np. *włoszcze imię*, *włoszczymi listy*, lub też ‘taki, jak należy, zgodny z prawem’. W obu tych znaczeniach, jak już pokazano wyżej, był on, podobnie jak i przymiotnik *własny*, synonimiczny względem przymiotnika *właściwy*, znanego także staropolszczyźnie.

Bezprzyrostkową postać przymiotnika potwierdzają derywaty czasownikowe: *uwłaszczyć kogoś* ‘nadać komuś prawo własności do czegoś (ziemi)’, ‘uczynić ziemię własną’, *przywłaszczyć sobie coś* ‘za własne poczytać’, także *przywłaszczać sobie kogo za syna* ‘adoptować’ (L).

SStp notuje też formę przyrostkową tego przymiotnika: *własny*, *włostny*, *włosny* ‘należący do kogoś, przynależny komuś’, jednakże głównie jako replikę łac. *proprius*, np. *w swoich włostnych ziemiach* (In suis propriis terris, Dział. 65); *Przez włostną przysięgę* (Per proprium iuramentum, Sul. 99). Ma on także znaczenie ‘zgodny z prawem, *legalis, legitimus*’, np. *Będzie to przykazanie włosne i wieczne* (BZ, Num. 19, 21). Jak się wydaje, łaciński przymiotnik *proprius* jako punkt wyjścia tłumaczeń na język polski mógł mieć wpływ na ukształtowanie polskiego przymiotnika: widać między nimi wyraźną paralełę. Oprócz znaczenia ‘przynależności, bycia posiadanym’ miał *proprius* także, podobnie jak *własny*, znaczenie ‘właściwości, cechy charakterystycznej’. Dwuznaczność widoczna jest

też w łac. *proprietas* ‘właściwość’ i ‘przedmiot posiadany, majątek’, jak w paralelnym *własność, własność*. Znaczenie odnoszące się do ‘przysługiwania na zasadzie wyłączności’ pojawia się w połączeniach *nomen proprium* i *imię własne*.

W okresie średniopolskim zanikają całkowicie formy dawne (*włostny, włostny*), natomiast przymiotnik *własny* zachowuje nieustabilizowane znaczeniowe, odziedziczone po staropolszczyźnie. Wśród wielości znaczeń dają się wyróżnić pewne charakterystyczne typy użyć.

(1) W pierwotnym znaczeniu ‘należący do kogoś, podlegający komuś, będący w czyimś posiadaniu’ przymiotnik *własny* otwierał miejsce dla drugiej pozycji składniowej: celownikowej (*własny komuś*) lub dopełniaczowej (*własny czyjś*), wskazującej na ‘posiadacza’, np. u Kochanowskiego: *Tak na świecie nic własnego nikomu: dziś to moje, a jutro będzie w inszym domu* (Dry. 69). Podobnie w (o dwa wieki późniejszym) tekście Konarskiego *O skutecznym rad sposobie czytamy: Psować sejmy jest to psować rząd temu własny Królestwu* (1760).

Składnię dopełniaczową potwierdzają liczne teksty XVII-wieczne, np. *Dalej budynek Marcina rzeźnika własny niedawno wybudowany* (Inwent. dóbr biskup. chełm.) i w innym miejscu tego samego dokumentu: *Kaczmarz ma budynek własny Wardów* [‘należący do Warda, Wardów’], *który powinien konserwować; Dalej buda Malchrowa własna*. Przy braku wypełnienia drugiej pozycji składniowej przynależność (podobnie jak przy przymiotniku łacińskim) odnosiła się do podmiotu. Potwierdzają to teksty najstarsze (np. *gdy role włostne kopał*, Sul. 52, cyt. za SStp) i późniejsze, aż po współczesność.

W pewnych kontekstach znaczenie ‘przynależność, bycie posiadany’ odnosiło się do relacji niematerialnej i zbliżało się do ‘pochodzenia’, np. u Skargi: *Jego wykład nie jest własny Ducha św., ale jest własny Ducha złego, jest własny Ducha kłamliwego* (1612).

(2) Znaczenie ‘bycie posiadany, należenie do kogoś’ wiązało się od początku ze znaczeniem ‘uznany przez prawo, prawowity’. Tak było jeszcze w najstarszych tekstach średniowiecznych, w których *własny* znaczył ‘legalny, zgodny z prawem’ i odpowiadał łacińskim przymiotnikom *legalis, legitimus*. Znaczenie to trwało w przymiotniku *własny* przez cały okres średniopolski i poświadczane jest w licznych tekstach, np. *własny dziedzic, własny potomek* (*Ja syn i potomek własny*, Naborowski). Relikty tego znaczenia przechowały się do współczesności w połączeniach typu *własny rząd*, a także określeniach prawniczych: *sąd własny, własne akta* itp.

Znaczenie ‘uznany przez prawo, należny prawem’ występuje także w użyciach, które na pozór niosą już zupełnie współczesny sens tego przymiotnika, jak np. w cytowanym przez Lindego zdaniu z XVIII-wiecznego „Monitora” (72, 87): *Czas wymierzony skoro który z domowników moich odśłuży, pewien jest do śmierci*

własnego kawałka chleba. Dodany przez Lindego komentarz: „[pewien jest] wysłużonej właściwny]” ujednoznacza sens przymiotnika *własny*. Ten *własny kawałek chleba* to zatem ‘kawałek chleba należny prawem’.

(3) Znaczenie ‘zgodny z prawem, prawowity’ prowadzi do rozumienia tego słowa jako ‘prawdziwy, właściwy, autentyczny; taki, jak być powinien’, a więc np. *katolik własny* (o Ludwiku Węgierskim) ‘prawowity, nie heretyk’. W tym znaczeniu *własny* bywa używany także w rozumieniu ‘jakby prawdziwy, niemal prawdziwy’, synonimicznie do *istny: własny diabeł; Mars własny z niego, kiedy zbrojny bije* (L); *Dębiński – własny Mars polski* (Niesiecki, Korona polska, 1738) i in.

Znaczenie ‘autentyczności’ pojawia się też w takich połączeniach jak: *własny sok, własny a samorodny* (KorBa, SJPXVII).

(4) Kolejne znaczenie przymiotnika *własny*, bardzo bliskie poprzedniemu, to ‘właściwy’, ‘taki, jaki powinien być’, np. *Ustawicznie mieszając aż będzie własny kształt plastru* (KorBa, SJPXVII), a także: *Jest to własny postęp człowieka dobrego – nie chce szkodzić* (Budny, Powieści).

(5) Wreszcie *własny* może mieć znaczenie ‘właściwy komuś/czemuś, charakterystyczny dla kogoś/czegoś’, np. *Partykuły [cząsteczki] mają własny sobie kształt* (Chróścielewski, Fizyka, 1764); *Tytuł Augustus własny jest Królów Polskich* (Dembołęcki, Wywód jedynowłasnego państwa świata, 1633), choć być może w tym przypadku mamy do czynienia ze znaczeniem: ‘przysługujący prawem, prawowity’. SJPD notuje to znaczenie jeszcze z początku XIX wieku: *Wyniosłość myśli i wyrażania własna jest Kornelowi [Corneille’owi]* (Czartoryski, Panna). Natomiast w połowie XIX wieku SWil kwalifikuje to znaczenie jako „dawne”.

Rozchwianie znaczenia powoduje, że niektóre użycia stają się niejednoznaczne, jak np. w tekście *Sam Bóg wszechmogący, Pan wszystkiego, uniwersalny i własny* – nie wiadomo, czy *własny* znaczy tu ‘prawdziwy’, czy może – ‘władający’?

Jak widać, chwiejność znaczeniowa i niestabilizowanie składniowe trwało aż do początków XIX wieku. Zwłaszcza znaczenie pierwsze (‘należący do kogoś’) wyrażane było za pomocą różnych konstrukcji składniowych: celownikowej (*własny komuś*), dopełniaczowej (*własny czyjś*) i wreszcie przymiotnikiem dzierżawczym (przy nazwach własnych), np. *Głos (...) własny Rugierowy* (Ariosto, Orland). Natomiast w tekstach Mickiewicza obserwujemy już stabilizację znaczenia i właściwości składniowych, a więc stan bliski współczesności. Słowniki XIX-wieczne (SW i SWil) odnotowują znaczenia ‘właściwy’, ‘prawowity’, ‘charakterystyczny’ jako „dawne”, przywołując głównie przykłady zapisane przez Lindego.

Do współczesnej polszczyzny weszło więc znaczenie pierwsze z charakterystyczną zmianą składniowo-semantyczną (o której będzie mowa dalej) oraz cały

szereg frazeologizmów, w których niekiedy przechowują się dawne własności składniowo-semantyczne, np. [*Oddać co komu*] *do rąk własnych*, tzn. do rąk adresata (*komu*), a nie – oddawcy, jak by mogło sugerować dzisiejsze rozumienie przymiotnika *własny*.

3. Słowo *własny* we współczesnej polszczyźnie

Wśród wielu znaczeń przymiotnika *własny*, które obserwowaliśmy w okresie średniopolskim, zwyciężyło znaczenie pierwsze, motywowane etymologicznie: ‘należący do kogoś, komuś podlegający, będący w czyimś posiadaniu’. Jednakże nie jest to prosta kontynuacja, ale proces, który doprowadził do poważnych zmian składniowych i semantycznych w tym przymiotniku.

Przede wszystkim zanika reakcja przypadkowa tego przymiotnika, tzn. wymagania drugiej grupy imiennej celownikowej bądź dopełniaczowej (*własny komuś*, *własny czyjś*), wskazującej na posiadacza. Sprawia to, że funkcję posiadacza zaczyna spełniać podmiot zdania, co zbliża ten przymiotnik do zaimków dzierżawczych, przede wszystkim zaimka *swój*, z którym staje się on niemal synonimiczny. W konsekwencji niemożliwe stają się znane w przeszłości konstrukcje, jak cytowane z Konarskiego: (...) *psować rząd (...) własny Królestwu*.

Zmiana składniowa (odniesienie do podmiotu jako posiadacza) przyczyniła się do zmiany semantycznej: zubożenia treści i rozszerzenia zakresu. *Własny* odnoszący się do podmiotu informuje nie tylko o tym, że określany rzeczownik wskazuje na przedmiot posiadany przez podmiot zdania (ktoś *ma własny dom*, *własne mieszkanie*, *własne gospodarstwo*) lub będący jego częścią (*własna głowa*, *własna ręka*), ale też informuje o wszelakich związkach abstrakcyjnych i obiektach abstrakcyjnych: *własna prawda* (*Każdy ma własną prawdę*, NKJP), o wytworach (*własny pomysł*), stanach i przeżyciach podmiotu (*własna świadomość*, *własne cierpienia*), o cechach (*własna ułomność*, *własna lekkomyślność*); słowem o wszystkim, co może być przypisane człowiekowi (podmiotowi).

Przymiotnik ten, chociaż stracił właściwości rekyjne (wymaganie przypadków zależnych wskazujących na posiadacza), pozostał jednak dwumiejscowy: funkcję posiadacza (przedmiotu charakteryzowanego) pełni podmiot zdania lub w szczególnych wypadkach obiekt wskazany przez inną grupę nominalną, np. zaimek *on* w dopełniaczu:

Odwiózł go jego własnym samochodem, obok:

Odwiózł go własnym samochodem (‘którego jest posiadaczem’).

Jeśli brak wyraźnego wskazania, rolę posiadacza (osoby charakteryzowanej) odgrywa denotat podmiotu:

Wzięła własne pragnienia za rzeczywistość ‘pragnienia przeżywane przez podmiot.
Była zaskoczona własną słabością ‘cecha słabości przysługuje podmiotowi’.
Odszedł na własną prośbę ‘podmiot był autorem prośby’.

Bez wypełnienia drugiej pozycji składniowej przymiotnik ten tworzy konstrukcję niegramatyczną, np. **To jest własny dom*. Natomiast wypełnienie tej pozycji daje konstrukcję gramatyczną: *To jest mój (twój, jego, Janka) własny dom*.

Przytoczony przykład pokazuje jednocześnie różnicę między *własny* a *swój* – zaimek nie może być wstawiony do tego typu zdania: **To jest swój dom*, ponieważ *swój* zawsze wskazuje na przedmiot należący do podmiotu zdania, a w tym wypadku nie ma informacji o podmiocie, który byłby posiadaczem. Szerzej o cechach składniowych i semantycznych zaimka *swój* mowa jest w artykule Magdaleny Danielewiczowej (2019).

Bezwzględne wymaganie odniesienia do podmiotu jako posiadacza przedmiotu, nosiciela stanu czy cechy wskazanych przez zaimek *swój* sprawia, że nie pojawia się on przy podmiotach nieosobowych, a także w ogóle nie występuje w pozycji podmiotu. To ostatnie ograniczenie (tzn. brak mianownika przy zaimku *swój*) zostało odnotowane także przez ISJP.

Wskazane cechy są powodem ograniczeń w występowaniu zaimka *swój*. I tak np. w zdaniach:

Ten wiersz wyraża własne przeżycia autora.
Zaskoczyła ją własna lekkomyślność, nieporadność.

nie może być wprowadzony zaimek *swój*:

**Ten wiersz wyraża swoje przeżycia autora.*
 **Zaskoczyła ją swoją lekkomyślność, nieporadność.*

Podobne prawidłowości widać także w zdaniach:

Uczony przedstawił na konferencji własne (swoje) wyniki badań.

obok:

Własne wyniki badań uczonego zostały przedstawione na konferencji.

ale nie:

**Swoje wyniki badań uczonego zostały przedstawione na konferencji.*

Odrębność słów *własny* i *swój* widoczna jest też w zdaniach odnoszących się do dwóch aktantów osobowych, typu:

Okrył go własnym płaszczem.
Kazał go okryć własnym płaszczem.

Zdania te są dwuznaczne: 1) płaszczem należącym do osoby okrywanej, 2) płaszczem należącym do osoby okrywającej (lub zlecającej okrycie). Natomiast zamiana

na zaimek *swój* ujednoznacznia informację ('płaszczem należącym do okrywającego lub zlecającego okrycie'), por.:

Okrył go swoim płaszczem.

Kazał go okryć swoim płaszczem.

Niejednoznaczność odniesienia przymiotnika *własny* (do podmiotu lub innej grupy imiennej) widoczna jest też w utartych połączeniach typu: *do własnego użytku (na własny użytek)*, *pokonać kogoś własną bronią*, *(coś) własnej roboty*, np. *Daję tobie do własnego użytku* (odniesienie do 'tobie' – odbiorcy), *Pokonał go własną bronią* ('pokonanego' lub 'pokonującego'), *Sprzedają konfitury własnej roboty* ('wyrabiane przez sprzedawców lub dostawców').

Zaimek *swój* i przymiotnik *własny*, choć bardzo bliskie funkcjonalnie i często (choć – jak widzieliśmy – nie zawsze) wzajemnie zastępowalne, nie są jednak w pełni synonimiczne. Zaimek informuje, że przedmiot nazywany rzeczownikiem przez niego określanym należy do osoby wskazanej przez podmiot, jej dotyczy, jej przysługuje, pozostaje z nią w związku: *Opowiadał o swojej rodzinie, swoich podróżach, swoim nowym mieszkaniu, swojej pracy*. Przymiotnik *własny* natomiast sugeruje wyłączenie, skupienie się na przedmiocie, jego odrębność, por. *Myśli o własnym życiu* (obok neutralnego: *Myśli o swoim życiu*); *Ma własny pomysł / własne zdanie*; *Miał własne poglądy na tę sprawę* itp. Bardzo częste połączenie obu wyrazów ma na celu uwydatnienie tej wyłączeniowości, np.:

Uzyskał to swoją własną pracę.

Prowadzi swoją własną pracownię.

Zdani są całkowicie na swoje własne siły.

Wzajemne stosunki semantyczne między tymi dwoma wyrazami, w tym możliwość wzajemnego podstawiania, warte byłyby dokładniejszego przebadania. Przedstawione wyżej obserwacje, a także uwagi zawarte w cytowanym wyżej artykule Magdaleny Danielewiczowej (2019), nie wyjaśniają wystarczająco tej kwestii.

Kończąc ten fragment rozważań, spróbujmy zebrać cechy charakterystyczne współczesnego przymiotnika *własny*. Wydaje się, że można go opisać jako wykładnik posesywności w szerokim sensie, informujący, że desygnat określanego rzeczownika wskazuje na obiekt posiadania, wytwór, obiekt charakteryzujący lub osobę nazwaną przez podmiot lub pozostający z nią w jakimkolwiek związku (lub – rzadziej – inną grupę nominalną), np. *Troszczył się o własne dzieci*; *Miał własny pomysł na życie*; *Kierował własnym rozwojem*; *Opowiadał o własnych przeżyciach*; *Zdziwiła ją własna lekkomyślność* (w tym przypadku osoba charakteryzowana wskazana jest biernikiem); *Odwiózł go jego własnym autem* („właściciel” wskazany jest formą dopełniaczową zaimka *on* – *jego*). Wydaje się przy tym, że przymiotnik *własny* może odnosić się także do podmiotów nieosobowych, por. np. *Dom miał własne wejście od ogrodu*; *Wnętrze budynku miało własny styl* (ISJP).

4. Rozwój semantyczny słowa *właśnie*

Funkcje współczesne słowa *właśnie* są dobrze rozpoznane i opisane dzięki badaniom Elżbiety Wierzbickiej (1993), Adama Dobaczewskiego (1992, 1997), a przede wszystkim pracy Macieja Grochowskiego i współpracowników (2014).

Badacze i słownikarze nie są zgodni co do kwalifikacji gramatycznej tego wyrażenia. Wyróżnia się albo trzy jednostki (partykułę, dopowiedzenie i przysłówkę, tak np. Wierzbicka i ISJP), albo też tylko określa się *właśnie* jako partykułę i wykrzyknik, bądź też – partykułę i dopowiedzenie. Typowe użycia przy wyróżnianiu trzech jednostek to np.:

Przyszłością ochrony zdrowia są właśnie lekarze rodzinni (SGPP) – użycie partykułowe.
Nie ma jej (...) – *Właśnie* wyszła (ISJP); *Przejście podziemne łączy Pałac Kultury z powstającą właśnie stacją metra* (SGPP) – użycia przysłówkowe.
Ona nie ma wstydu! – *Właśnie!* (ISJP) – użycie wykrzyknikowe (dopowiedzeniowe).

Ciekawe, że użycie dopowiedzeniowe pełni dwie przeciwstawne funkcje: potwierdzania tego, co zostało powiedziane w zdaniu poprzedzającym (jak w przykładzie powyższym), lub też sprzeciwiania się temu, co zostało powiedziane, jak w połączeniu z cząstką *że* (*A właśnie że nie!*), lub z intonacją ironiczną, podważającą prawdziwość informacji podanej wcześniej.

Jak widać, najwięcej wątpliwości budzi kwalifikowanie *właśnie* jako przysłówka. Nie stanowi on bowiem charakterystyki czynności komunikowanej przez czasownik, ale raczej jej lokalizację w czasie. Jest to jednak czas wyznaczony subiektywnie poprzez relację do innych zdarzeń: ‘w tym czasie, kiedy działo się coś innego’.

Cały kompleks semantyczny niesiony przez słowo *właśnie* jest tak skomplikowany i labilny, uzależniony od kontekstu, że trudno ująć go w rygorystycznym opisie. Stąd też próba reprezentacji semantycznej tego wyrażenia, podana w *Słowniku gniazdowym partykuł polskich*, jest tak ogólnikowa, że niewiele mówiąca. A jednocześnie mimo tego wysokiego stopnia ogólności nie obejmuje wszystkich możliwych użyć tego wyrażenia. Brzmi ona:

‘nadawca zakładając, że odbiorca nie wie, że T jest R i że może spodziewać się, że nadawca powie o T coś innego niż R, mówi o T, że R jest prawdziwe’ (Grochowski i in. 2014, s. 137).

Nie jestem pewna, czy we wszystkich użyciach słowa *właśnie* nadawca przypuszcza, że odbiorca spodziewa się, że o T będzie powiedziane coś innego, a więc że założona jest w tym słowie pewna polemiczność.

Przyjrzyjmy się z kolei punktowi wyjścia i rozwojowi semantycznemu słowa *właśnie*.

Jest ono znane staropolszczyźnie jako forma pochodna od przymiotnika *własny* o postaci *właśnie*, *włostnie*, *włośnie* i znaczeniu przejętym od przymiotnika, gdy miał on niestabilizowane znaczenie. Można przypuszczać, że dokonało się to już na gruncie polskim, ponieważ odpowiedni przysłówek czeski *vlastně*, pochodny od przymiotnika *vlastní*, pierwowzoru polskiego przymiotnika, utrwalił inne nieco znaczenia: ‘rzeczywiście, naprawdę’. Natomiast polskie słowo *właśnie* nawiązuje do takich znaczeń przymiotnika *własny* jak ‘właściwy, ściśły, dokładny’, poświadczonych w przytaczanych wyżej przykładach: *własny kształt plastru*; *własny postęp człowieka dobrego*; *Partykuły [cząsteczki] mają własny sobie kształt*. To znaczenie przetrwało w rzeczowniku *własność* – ‘cechy charakterystyczne’.

Pierwsze znaczenie słowa *właśnie*, *włostnie*, *włośnie* zapisane w SStp to ‘właściwie, ściśle, stricte’, np. *Tegodla [Christus] za zmęczenie (pro passione) właśnie rzezon baranek* (Rozm. 200).

Wiek XVI kontynuuje to znaczenie, por. np. u Kochanowskiego: *Właśnie mówiąc* (Ep. Rodr. 110); *Krzyżackie wojska, abo właśniej* (‘dokładniej’) *ćmy zebranych zakonników* (Wr. 4); *Straciwszy nie tak brata jako właśniej* (‘ściślej’) *ojca* (Fg. Łas.); *To koło na ośm części właśnie* (‘dokładnie’) *rozdzielone: pięć nad ziemią, a trzy zaś niesie zanurzone* (Phaen. 40, 407).

Rozwijają się także nowe pochodne znaczenia: ‘dokładnie’ przesuwa się w kierunku znaczenia ‘we własnej osobie, w postaci jakby żywej’ (*Na ten czas mi się matka właśnie ukazała*, Kochanowski, Tr. 19, 5). Znaczenie ‘ściśle mówiąc’ przesuwa się w kierunku ‘dosłownie, niemetaforycznie’ („niefiguracywnie” według sformułowania Lindego), co widoczne jest w zdaniu z Wujka: *Jezus często figurate i niewłaśnie mówił* (za: L).

Znaczenie ‘dokładnie’ jest też podstawą dzisiejszego znaczenia przysłówkowe: ‘w tym określonym momencie’: *I ten dzień właśnie* (‘dokładnie’) *jutro przypadnie* (za: SJPXVII); *Tegoż właśnie roku 1623, właśnie w marcu* (za: SJPXVII) i zupełnie już współcześnie brzmiące u Niemcewicza *Kiedy przyszła wiadomość, że pokój zawarty, ja właśnie u marszałka grałem w ten czas w karty* (Pan Podstoli, 7).

Wreszcie znaczenie ‘dokładnie’ jest też podstawą dzisiejszego znaczenia partykułowego: ‘tak jest, rzeczywiście, naprawdę’, por. np. XVII-wieczne: *Tak jest właśnie jako tu wierzymy* (za: SJPXVII).

Teksty Mickiewicza, zwłaszcza proza, poświadczają stan przejściowy. Reprezentują jeszcze znaczenia dawne, np. *właśnie* jako ‘właściwie’ (*On właśnie charakteryzuje epokę przejścia*, O kryt. 337–8), a obok tego mamy już użycia bliskie współczesności, np. *Z Wilna właśnie odbieram żądanie stu egzemplarzy* (Listy 1, 182), tzn. ‘akurat, teraz, w tym czasie’. Niektóre użycia sprawiają trudność interpretacyjną, sugerując pewną nieostrość, chwiejność znaczeniową, możliwość różnych interpretacji, w tym interpretacji partykułowej, np. *Pseudokonstytucja*

aleksandrowska opiera się właśnie na podziale Polski (Pielgrzym, 19, 121–2): ‘jak była o tym mowa, w istocie, naprawdę’.

W ciągu wieku XIX zanikają znaczenia dawne, w tym przede wszystkim ‘właściwie’, znane jeszcze Mickiewiczowi, choć jeszcze SWil odnotowuje je, określając jako „przestarzałe”. SJPD natomiast, obejmujący swoim zasięgiem wiek XIX i pierwszą połowę XX, tego znaczenia już w ogóle nie rejestruje, a na pierwsze miejsce wysuwa znaczenie ‘naprawdę, rzeczywiście’, utrwalone w cytacie z *Wesela* Wyspiańskiego: *A to Polska właśnie*. Dalsze miejsce zajmuje dominujące dzisiaj znaczenie: ‘akurat, w danym momencie, w tym czasie’.

Całą złożoność współczesnych funkcji słowa *właśnie* przedstawiają przywołane wyżej opracowania monograficzne autorstwa Elżbiety Wierzbickiej (1993) i Adama Dobaczewskiego (1992, 1997), a przede wszystkim praca zespołu badaczy pod kierunkiem Macieja Grochowskiego poświęcona polskim partykułom (por. M. Grochowski i in. 2014).

Bibliografia

- Basaj, M., Siatkowski, J. (2006). *Bohemizmy w języku polskim. Słownik*. Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego.
- Danielewiczowa, M. (2019). *Swój ma swoje tajemnice*, *Prace Filologiczne*, 73, 49–66.
- Dobaczewski, A. (1992). Cechy składniowe i semantyczne leksemów o postaci *właśnie*, *Studia Gramatyczne*, 10, 91–103.
- Dobaczewski, A. (1997). O dopowiedzeniach *właśnie* i *otóż to*, *Acta Universitatis Nicolai Copernici. Filologia Polska*, 48, 43–59.
- Grochowski, M., Kisiel, A., Żabowska, M. (2014). *Słownik gniazdowy partykuł polskich*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
- Górski, K. (1971). *Słownik języka Adama Mickiewicza*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Kucała, M. (1994). *Słownik polszczyzny Jana Kochanowskiego*, t. 1–5.
- Wierzbicka, E. (1993). Co mówimy, mówiąc *właśnie*. W: R. Grzegorzczkova, Z. Zaron (red.), *Polono-Slavica Varsoviensia. Studia semantyczne* (101–116). Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.

STRESZCZENIE

Artykuł przedstawia dzieje i obraz współczesny polskich słów *własny* i *właśnie*, które wywodzą się etymologicznie z psl. **vold-ti* ‘władać, panować’ i **voldtŭ* (>**volstŭ*) ‘władza’, kontynuujących pie. rdzeń **ual-* ‘silny, przejawiać siłę’. Pierwotne znaczenie przymiotnika

własny ‘podlegający władzy’, ‘będący obiektem władania’ przesuwają się w kierunku posesywności (‘posiadany’): *własny komuś* ‘należący do tej osoby’. Po okresie rozchwiania znaczeniowego w dobie średniopolskiej utrwała się w tym przymiotniku znaczenie ‘należący do podmiotu’, ‘będący w związku z podmiotem’ (rzadziej – obiektem wskazanym inną grupą imienną), np. *X ma własny dom, X ma własny pomysł*, czym zbliża się on do zaimka *swój*, jednakże z nim się nie utożsamiając. Pierwotny przysłówek *właśnie* o znaczeniu ‘dokładnie, ściśle’ (np. *właśnie mówiąc*), podlegający stopniowaniu (*właśniej*), po okresie wahań w okresie średniopolskim przekształca się w partykułę epistemiczną potwierdzającą: ‘w istocie’, ‘naprawdę’, por. np. w tekście Wyspiańskiego – *A to Polska właśnie*.

RENATA GRZEGORCZYKOWA
Instytut Języka Polskiego
Wydział Polonistyki
Uniwersytet Warszawski
ul. Krakowskie Przedmieście 26/28
00-927 Warszawa